

Filosoofia ajalugu varauusaegses Tartu Ülikoolis

Meelis Friedenthal

Filosoofia osakond, Tartu Ülikool
Tartu Ülikooli raamatukogu

Artikkel käsitleb varauusaja perioodi üldiseid filosoofia ajalugusid, keskendudes peamiselt Tartu akadeemias esitatud kolmele disputatsioonile. Kui 17. sajandi alguses oli levinud nn skolastiline filosoofia ajalugu, siis sajandi lõpus on näha uute filosoofiliste suundumuste mõju ka Tartu filosoofia ajaloo käsitlustele. Esiteks kartesiaanliku filosoferimisvabaduse (*libertas philosophandi*) taotlusena, aga ka Christian Thomasiuse eklektilise filosoofia programmi mõjul. Lisaks on Gabriel Sjöbergi disputatsioonis „Vaba filosoof“ märgata rudbeckiaanliku gootitsismi mõju arusaamisele filosoofia ajaloost.

Märksõnad: filosoofia ajalugu, gootitsism, kartesiaanus, Christian Thomasius, disputatsioonid

1. Sissejuhatus

Siinse artikli teemaks on varauusaja perioodi üldised filosoofia ajalood. „Üldine“ tähendab eelkõige püüet haarata endasse kogu filosoofia ajalugu, ehk teisisõnu eesmärki kirjeldada filosoofia arengut päris algusest kuni kaasaajani — praeguse artikli mõttes tähendab see perioodi maailma loomisest kuni 17. ja 18. sajandini. Varauusaeg on periood, kus niisugused üldised ja kriitilised ajalood filosoofia kui distsipliini kohta õigupoolest üldse tekivad. Antiigis ja keskajal leidis ajaloolisi ekskursse peamiselt filosoofiasse sissejuhatavates käsitlustes või siis filosoofide ja väljapaistvate meeste elulugudes, mis enamasti aga olid piirkondlikud ega taotlenudki mingit kõikehõlmavust. Varauusajal see horisont laieneb.

Käsitletavat perioodi nimetatakse vahel ka suurte maadeavastuste ajaks, mille käigus avarduvad geograafilised teadmised ning mis toob kaasa suurema huvi ka teiste rahvaste mõtteleo vastu. 17. sajandi lõpuks areneb filosoofia ajalugu selle tagajärjel kosmopoliitsemaks: ilmuvad käsitlused nt Idamaade

Autori aadress: Meelis Friedenthal, Tartu Ülikooli raamatukogu, W.Struve 1, Tartu 50091. E-post: meelis.friedenthal@ut.ee.

ja Aafrika filosoofiast. Paralleelselt maadeavastamisega oli 15. sajandil leiu-
tatud ka trükikunst, mis oli muutunud raamatud oluliseks odavamaks kui
keskajal ning suuresti reformatsiooni tagajärjel tekkis vajadus ka laiema rah-
vahariduse järele — raamatuid trükiti rohkem ning rohkem inimesi sai koo-
liharidust. Neil põhjustel oli 17. sajadiks märgatavalt suurenenud lugevate ja
kirjutavate inimeste hulk. Niisuguse arengu tagajärjel muutus filosoofia aja-
lugu ka „demokraatlikumaks“ — lisaks akadeemilisele filosoofiale hakataks
huvi tundma erinevate ühiskonnagruppide mõtlemise vastu, nt uuritakse
filosofoerivaid naisi, kingseppi ja sõdureid. (Hedengrahn ja Esberg 2018; Ki-
vistö 2020)

Igasugused arusaamad spetsiifiliselt filosoofia ajaloost on paratamatult
seotud ka maailma ajalooga üldiselt. See tähendab varauusaja perioodil pu-
hul sattumist kõige ägedamate vaidluste keskmesse. Nimelt hakkavad sel-
lel perioodil välja kujunema lisaks filosoofia ajaloole ka erinevad konku-
reerivad ajalookäsitlused, tekivad rahvusliku värvinguga arusaamad ajaloost
ning tõuseb esile filoloogiline ja allikakriitiline suhtumine ajaloolistesse teks-
tidesse. (Grafton 2012)

Varauusaja filosoofia ajaloo alased arutelud toimusid suuresti ladina kee-
les, mis oli sellel ajal õpetlaste vabariigi (*respublica litteraria*) keel — iga
tõsiseltvõetav ja kohalikkust ületada püüdev kirjutis ilmus varem või hil-
jem ladina keeles. Praegusel ajal Saksamaal Hildesheimi ülikooli juures te-
gutsev filosoofia ajaloo projekt „Filosoofia ajalood globaalses perspektiivis“
(*Koselleck-Projekt – Geschichten der Philosophie in globaler Perspektive*)¹ toob
oma bibliograafias 17. sajandist ära vaid mõned üksikud ingliskeelsed filo-
soofia ajaloo alased tööd, mitte ühtegi saksakeelset tööd, kuid üle 70 ladi-
nakeelse filosoofia ajalugu puudutava teose. Siinses artiklis on rõhuasetus
töödel, mis on kirjutatud Tartu ülikoolis 17. sajandil ning nendes leiduvaid
seisukohti on suhestatud teiste filosoofia ajaloo alaste töödega. Varauusaja
filosoofia historiograafia olulisemaks üldiseks käsitluseks on Giovanni San-
tinello poolt kureeritud projekt „Üldise filosoofia ajaloo ajalugu“ (*Storia del-
la storie generali della filosofia*), mille tulemused on avaldatud itaalia keeles
viies köites ja millest siinses artiklis on kasutatud esimese kahe osa inglis-
keelset tõlget. (Santinello 1993)

2. Ülevaade üldkäsitlustest

Teatud filosoofiaajalooline sissejuhatus kuulus filosoofia õpetamise juurde
juba alates antiigist ning ka keskajal võib leida üldistusi ja lühemaid filosoof-
iaajaloolisi ekskursse väga paljude skolastiliste autorite juures. Varauusajal

¹ [https://www.uni-hildesheim.de/fr/histories-of-philosophy/philosophiegeschichten/
latein/](https://www.uni-hildesheim.de/fr/histories-of-philosophy/philosophiegeschichten/latein/)

muutuvad need ekskursid süstemaatilisemaks, koostatakse didaktilisi tabeleid ning võetakse kasutusele ka uusi kreeka ja hiljem ka heebrea ja araabia keelest tõlgitud allikaid. Allpool lühidalt kirjeldatud teosed on ilmselt kõige mõjukamad ja teedrajavad käsitlused, kuid nende kõrval ilmus rohkesti ka väiksemaid kirjutisi, 17. sajandi lõpul muutus populaarseks erinevate piirkondade (Euroopa, Aasia jne) filosoofia ajaloo uurimine, kus tihti anti samamoodi ülevaade filosoofia ajaloost üldiselt.

Kogu varauusaja filosoofia ajaloo jaoks kujunes kõige olulisemaks kahtlemata Diogenes Laertiuse ca 2 sajandil kreeka keeles kirjutatud teos „Väljapaistvate filosoofide eludest, õpetustest ja ütlustest“, mis tõlgiti ladina keelde 1433. aastal pealkirjaga *De vitis philosophorum*. Pärast trükikunsti leiutamist on seda teost pidevalt trükitud, 1472. aasta esmatrükile järgnesid väikeste vaheaegadega kohe uusväljaanded ning 16. sajandil anti välja veel Laertiuse teksti kreekakeelseid editsioone, lisaks ilmusid uued ja kommenteeritud tõlked. Seda teksti kasutavad peaaegu kõik hilisemad filosoofia-ajalood ning teatud mõttes püsib Diogenese mõjudega traditsioon tänapäevani. (Santinello 1993, 154jj)

Diogenes mainib oma filosoofia ajaloo proloogis lühidalt, et mõned väidavad, et filosoofia on saanud alguse barbarite juures ja toob välja, et filosoofiast rääkides nimetatakse ka pärslasi ja maage, teised ütlevad, et babüloomlastel ja assüürlastel olid kaldealased ja et Indias tegutsesid gümnosofistid ning et keltide ja gallide hulgas tegutsesid druiidid, keda võib ka teatud mõttes filosoofideks pidada. (Laertius 1980, 3) Diogenes resümeerib, et need inimesed, kes niiviisi filosoofia kohta arvavad, eksivad ning „sellised autorid unustavad, et need saavutused, mida nad omistavad barbaritele said alguse hoopis kreeklastega, kellest ei saanud alguse mitte ainult filosoofia vaid kogu inimsugu“. (Laertius 1980, 5) Hoolimata negatiivsest hinnangust „barbarite filosoofiale“ oli Diogenese teose alguses siiski antud teatud üldise filosoofia ajaloo võimalus ning mitmed varauusaegsed autorid võtavad sellest võimalusest ka kinni. Samamoodi kujuneb teedrajavaks Diogenese metodoloogiline lähenemine — tema võtteks oli kirjeldada filosoofia ajalugu kui filosoofiliste sektide või koolkondade järgnevust, mille iseloomustamiseks kasutati koolkonna mõne väljapaistva filosoofi seisukohti.

Neid suundumusi väljendab väga hästi Madalmaade polühistori Gerardus Vossiuse (1577–1649), postuumselt välja antud teos „Kaks raamatut filosoofiast ja filosoofilistest sektidest“ (*Joh. Gerardi Vossii De philosophia et philosophorum sectis libri II*). (Vossius 1658) Hoolimata selle lühidusest on tegemist olulise teosega — selle süstemaatilisust on mitmed hilisemad autorid esile tõstnud ning Vossiuse raamatule on isegi teised järgesid kirjutatud (nt Jakob Ryssel oma 1690. aasta uusväljaandes). (Santinello 1993, 226–227) Teos on oma iseloomult konspektiivne ning see oligi mõeldud eelkõige

ülikoolis filosoofia ja filosoofia ajaloo õpetamiseks. Erinevalt Diogenesest käsitleb Vossius oluliselt suuremas mahus barbarite filosoofiat, pühendades Idamaade ja Aafrika filosoofiale, aga ka Traakia ja Gallia filosoofiale, omaette peatükid ning paigutades need kreeka filosoofiast ettepoole. Raamat on liigendatud lühikesteks peatükkideks, need omakorda alapunktideks, mis on varustatud kokkuvõtliku pealkirjadega, bibliograafiliste viidete ning tsitaatidega, mis muudab teksti ülevaatlikuks ja kooliõpetuses lihtsasti kasutatavaks. Vossiusi tööd olid laialt levinud ning Rootsi ülikoolides, sealhulgas ka Tartu akadeemias, tsiteeriti teda kui autoriteeti sageli. (Nt Dau 1695, 40)

Diogenes Laertiuse tekst on suuresti eeskujuks ka esimesele spetsiifiliselt filosoofia ajaloo tegelevale ja laiemat mõjukale ingliskeelsele raamatule „Filosoofia ajalugu, mis sisaldab kõigi sektide filosoofide elulugusid, arvamusi, tegusid ja argumente. Illustreeritud erinevate piltidega“ (*The history of philosophy: containing the lives, opinions, actions and discourses of the philosophers of every sect. Illustrated with the effigies of divers of them*). See 1655–1661 aastal välja antud Thomas Stanley (1625–1678) teos leidis lugejaid alguses eelkõige ingliskeelses ruumis ja sai laiemale akadeemilisele publikule kättesaadavaks osaliselt 1690. aastal, kui Jean Le Clerc tõlkis selle teose „kaldea filosoofiat“ puudutavad peatükid ladina keelde pealkirja all „Ida filosoofia ajalugu“ (*Historia philosophiae orientalis*). (Levitin 2015, 90jj) Stanley ei käsitlenud oma teoses eraldi heebrealaste ja egiptlaste filosoofiat, samamoodi ei puudutanud ta filosoofiat, mida tehti pärast Kristuse sünni, keskendudes vaid antiiksele kreekale ja „idamaade“ mõtlemisele. Tema lähenemine filosoofia ajaloole oli sarnaselt Diogenes Laertiusele biograafiline, kuid Le Clerc oma laiendatud tõlkes mõtestab selle kriitilisel moel ümber ning varustab omaenda märkustega, millega tekst saab osaliselt teise rõhuasetuse, sobitudes suurepäraselt ka 17. sajandi lõpu huviga orientalse ja eksootilise vastu.

Mõneti sarnast lähenemist nagu Diogenes kasutab ka Pierre Bayle oma kuulsas „Ajaloolises ja kriitilises leksikonis“ (*Dictionnaire Historique et Critique*, esimene trükk 1696), mille üle 2000 artiklis leidub kommentaare religiooni, poliitika, teaduse kõrval rohkesti ka filosoofia ning selle ajaloo kohta. (Lugt 2016, 15jj) Bayle meetodiks ongi eelnevate käsitluste ja autorite kriitiseerimine ning muidugi väljendab ta oma suhtumist ka eelnenud filosoofia ajalugudesse, mainides Vossiusi käsitluse kohta, et see on küll süstemaatiline, aga ei tunne huvi sektide tekkimise algpõhjuste vastu, millal need täpselt tekkisid, kes olid nende järgijad ja kuidas need levisid. (Piaia ja Santinello 2011, 101) Oma teoses seab ta eesmärgiks kõik need puudused kõrvaldada.

Kõige olulisemaks ja täielikumaks spetsiifiliselt filosoofia ajaloo tegelevaks teoseks varauusajal on aga kahtlemata Kaufbeureni pastori Johann Jakob Bruckeri (1696–1770) poolt aastatel 1742–1744 välja antud ladinakeelne teos „Kriitiline filosoofia ajalugu, maailma hällist kuni tänapäevani“ (*His-*

toria critica philosophiae a mundi incunabulis ad nostram vsque aetatem deducta). See neljaköiteline² raamat sai pärast ilmumist mitmel pool kiitvaid retsensioone, Diderot laenas sellest pikki lõike oma Entsüklopeedia jaoks ja kogu teos tõlgiti varsti (lühendatult) ka inglise keelde. Bruckeri käsitlus muutus teatud mõttes 18. sajandil filosoofia ajaloo keskseks teatmeteoseks ning veel Kant, Hegel ja Schopenhauer tsiteerisid Bruckerit ja soovitasid teda lugeda. (Piaia ja Santinello 2011)

3. Filosoofia ajalugu Tartu ülikoolis

Varauusaegses ülikoolis pidid filosoofiaõpingud läbima kõik tudengid ning alles seejärel sai spetsialiseeruda kõrgemates fakultetidest (meditsiin, juura, teoloogia) kraadi omandamisele. Nagu Saksamaal ja mujalgi, nii on ka 17. sajandi Rootsi ülikoolides (sh Tartus) filosoofia ajalugu käsitletud enamasti vaid möödaminnes, üldiselt filosoofiaga tegelevate tööde raames. Need on peamiselt üliõpilastele harjutuseks mõeldud lühikesed disputatsioonid, mis olid sageli pealkirjastatud „Filosoofiast üldiselt“ (*De philosophia in genere*) või „Filosoofia olemusest ja ülesehitusest“ (*De philosophiae natura et constitutione*). Selliseid tekste on kirjutatud Tartus üsna mitmeid, kuid veidigi põhjalikumalt võtavad filosoofia ajaloo vaatluse alla vaid mõned üksikud tööd. Alles 17. sajandi lõpus ilmneb ka Tartus uus ja süstemaatilisem huvi filosoofia ajaloo vastu, mis on seotud mõistagi eelnimetatud laiemate protsessidega: maadeavastused, filoloogilis-kriitilise uurimise tekkimine, muutunud sotsiaalsed olud. Konkreetsemalt tõukuvad Tartu filosoofiaajaloolised tööd 17. sajandi lõpus aga uutest filosoofiatest ja vaidlustest, mis puudutavad erinevate filosoofiliste koolkondade omavahelist suhet ja filosoofia õpetamist laiemalt. Nende arutelude käigus saab ajalooline mõõde järjest suurema tähtsuse ning Tartu akadeemia teoreetilise filosoofia professor Michael Dau võib seega 1695. aastal väita, et „soliidse eruditsiooni kaks majakat on [filosoofia ajalugu] ja loogika“ ning „ei ole ühtegi distsipliini, üheski niinimetatud kõrgemas fakulteedis [st meditsiinis, juuras ja teoloogias], mida saaks ilma ajaloo abita õigesti ja kasuga uurida“.³

Siinses ülevaates Tartu ülikooli filosoofia ajaloost olen ma peamiselt kasutanud järgnevaid disputatsioone:

² Autori soovil on raamatus 4 köidet, viimane neljas köide aga on välja antud kahes osas ning selle tõttu öeldakse mõnikord, et tegemist on viieköitelise raamatuga.

³ Dum historiae mentionem facimus, non possumus non optare, ut studio ejus tanquam rei omnium maxime necessariae & utilissimae majori ardore incumbatur, quam factum est hactenus. Non sine causa enim Celeb. Christianus Thomasius illam & Logicam genuinam duo lumina solidae eruditionis appellat Cap. 1. Doct. Log. Quippe nulla disciplina, nulla facultatum superiorum quas vocant, recte & cum quadam gratia tractari putest [!], sine historiae auxilio. (Dau 1695, 47–48)

- (1) Tartu akadeemia esimesest perioodist astronoomia ja füüsika professor Johannes Eri Stregnensise eesistumisel ja Jonas Johannis Scarensise kaitsmisel esitatud disputatsioon „Filosoofia loomusest ja ülesehitusest“ (*De philosophiae natura et constitutione*, 1645), 11 lk.
- (2) Poliitika ja ajaloo professor Joachim Crelliuse eesistumisel ja Petrus Laurentiuse kaitsmisel esitatud disputatsioon „Filosoofiast üldiselt“ (*De philosophia in genere*, 1651), 12 lk.
- (3) Tartu akadeemia teisest perioodist teoreetilise filosoofia professor Gabriel Sjöbergi eesistumisel ja Magnus Gabriel Edeniuse kaitsmisel esitatud disputatsioon „Vaba filosoof“ (*Liber philosophus*, 1690), 50 lk.

Nendest esimesed kaks ei ole pühendatud otseselt filosoofia ajaloole, kuid disputatsiooni käigus võetakse see küsimus teatud määral arutluse alla ning sellisena sobivad need tekstid väga hästi iseloomustama 17. sajandi esimese poole skolastilist traditsiooni. 1690. aastal kaitstud Gabriel Sjöbergi dispuut⁴ sobib aga iseloomustama sajandi lõpul välja kujunenud uusi suundumusi ning esitab oma argumendi filosoferimise vabaduse vajalikkusest otsesõnu filosoofia ajaloo kaudu. Siinjuures on tegemist kahtlemata käsitletud disputatsioonidest kõige ambitsioonikama ning selgelt ka kõige pikema-ga.

4. Skolastiline filosoofia ajaloo traditsioon

Skolastilisele mõtlemisele on huvi filosoofia ajaloo vastu iseloomulik, kuid see ei ole enamasti omaette eesmärk. Juhinduti üldiselt põhimõttest — „teada asjade põhjuseid, on teada neid asju endid ja kõik põhjused on päritolud“.⁵ Niisugune lähenemine tugines suuresti Aristotelese filosoofilistele arusaamadele ning teisalt toetus tema Füüsika ja Metafüüsika raamatute meetodile, kus Aristoteles toob sageli ära eelnevate filosoofide arvamused ja esitab neile omapoolseid kommentaare.

Kuni 17. sajandi lõpuni toetus akadeemiline õpetus eelkõige Aristotelise filosoofiale ning igasuguse küsimuse korral vaadati kindlasti ka tema

⁴ Disputatsioonide autorsus on keeruline küsimus, sest üldiselt ei ole võimalik ühemõtteliselt selgeks teha, kas autoriks on eesistuv professor või respondent — isegi siis, kui respondent on märgitud selgesõnaliselt autoriks võis tegelikult autoriks olla ikkagi professor. Alljärgnevalt olen võtnud eelduseks, et Sjöberg on disputatsiooni autor. Vt ka: (Seidel et al. 2020, 8–9).

⁵ Vrdl Aristot. Met. 5.1013a. Siinses artiklis toodud antiikautorite tsitaadid pärinevad ladinakeelsetest disputatsioonidest ning ei lange alati täpselt kokku vastavate autorite teoste tänapäevaste tõlgetega (ega ka editsioonidega).

teostesse. Uued filosoofiad nagu ramism ja kartesiaanlus jõudsid 17. sajandil mõnelpool küll teatud ajaks ülikoolide kateedritesse, kuid isegi 18. sajandi alguses oli paljudes koolides ja paljudes teadusvaldkondades peripateetiline lähenemine veel valdav. Varauusaja suhe Aristotelesesse ei olnud siiski orjalik, juhinduti maksimist: Platon on sõber, Aristoteles on sõber, aga parim sõber on tõde (*Amicus Plato, amicus Aristoteles, magis amica veritas*). See Aristotelesele omistatud tsitaadi⁶ parafras peegeldab eelkõige 17. sajandi lõpus laiemalt leviva eklektilise filosoofia kaitsjate seisukohta, aga kehtib mõõndustega tegelikult kogu varauusaja perioodil.⁷

Igasugune skolastiliselt platvormilt esitatud küsimus ja õpetus „filosoofiast üldiselt“ püüdis niisiis vastata küsimusele filosoofia päritolust ja selle kandumisest meieni. Sissejuhatust filosoofiasse alustasid varauusaegsed autorid — tuginedes Aristotelesele — esiteks sellega, mis on meile rohkem teada ja liikusid siis selle juurde, mis on meile vähem teada. Nii jagunes koolitöodes mingisuguse teema üle arutamine tihti nominaalseks ja reaalseks definitsiooniks, ehk siis aruteluks asja nime üle ja aruteluks asja enda kohta. (Vt Friedenthal 2016) Nimi on tõesti esimene asi, millega me mingi teema uurimise juures kokku puutume ja annab teataval moel meile arusaamist asjast endast. Vastavalt sellele leiab ka filosoofiat üldiselt käsitlevates töödes kindlasti etümoloogilisi ja sünonüümilisi arutelusid „filosoofia“ sõna üle. Nime üle arutavad ka kõik kolm käsitletud Tartu disputatsioonid. Tavakohaselt pöörduakse siin esiteks kreeklaste juurde, kes üldiselt kasutasid sõna *sophos* tarkade tähistamiseks, ning tuuakse filosoofiaajalooliselt olulise seigana välja, et Pythagoras, esimesena, ütles vastuseks Phliuse türanni küsimusele selle kohta, kelleks ta end peab, et tema ei ole tark vaid on hoopis filosoof, see tähendab: tarkuse armastaja. Episoodi kirjeldus pärineb Cicero „Tusculumi dispuutidest“⁸ ning sellel lool tugineva definitsiooni filosoofia nime kohta toovad metronoomilise korduvusega ära peaaegu kõik hilisemad filosoofiaga tegelevad disputatsioonid, 17. sajandi Tartu omad sealhulgas.⁹

Ometigi, kui me oleme nii selgeks teinud filosoofia sõna algupära ja paigutanud selle Kreeka mõtteruumi, siis tekib küsimus, et kas filosoofia kui tegevus on samuti pärit alles kreeklaste juurest ja enne seda üldse ei ole olemaski olnud? Mõneti on see muidugi definitsiooni küsimus — sest tõepoolest ei ole *filosoofiat* enne sellise nime kasutuselevõttu olemas ning sellise-

⁶ Aristotelesele omistatud tsitaat kõlaks lihtsalt: „Platon on sõber, kuid parem sõber on tõde“ (*amicus Plato, sed magis amica veritas*). Vrdl Nic. Eth. 1096a11–15.

⁷ Crelliusel nt esineb see tsitaat oma ajastule iseloomulikul kujul: „Aristoteles on sõber, Ramus on sõber, aga tõde on armsam“. (*Amicus Aristoteles, amicus Ramus; sed amior veritas*). (Crellius ja Laurentius 1652, xxiii)

⁸ Cic. Tusc. 5.8.

⁹ Nt Savonius ja Anethulander 1632, thes. 8.

na oleks esimene filosoof Pythagoras. Samas kui me vaatleme koos varauusaegsete autoritega sõna etümoloogiat, siis tuleb sealt välja, et filosoofia tähendus ja eesmärk on tarkus (*sapientia*) ning sellisena võiks leida filosoofiat kõikjalt, kus armastatakse tarkust.

Ometigi võib nii laia filosoofia definitsiooni korral peaaegu kõike filosoofiaks pidada ning seega on vaja piiritleda täpsemalt, mida ikkagi filosoofia all mõista. Siin toovad autorid esile mitmesuguseid seisukohti, lükates tagasi mõne arusaama ning toetades teist. Teisisõnu, võiks kirjutada väga erinevaid filosoofia ajalugusid sõltuvalt sellest, kuidas filosoofiat defineerida.

Rootsi riigi disputatsioonides rohkelt tsiteeritud Giesseni ülikooli loogika ja metafüüsika professor Christoph Scheibler toob oma „Filosoofia lühülevaates“ välja, et „tarkuse armastus“ on halb filosoofia definitsioon ning on vulgaarne (ehk rahvalik ning ebatäpne) defineerida filosoofiat kui „teadust jumalike ja inimlike asjade ning nendes olevate põhjuste kohta“. (Scheibler 1657, 1) Ta väidab, et filosoofia on ranges mõttes vaid „teaduste ja vabade kunstide mõistmine (*comprehensio*)“ (Scheibler 1657, 1) ning sellise definitsiooniga nõustuvad mitmed Rootsi disputatsioonid. (Nt Savonius ja Anethulander 1632) Scheibler lükkab tagasi ka Platonile omistatud definitsiooni, mille järgi on filosoofia „meditatsioon surma üle“.¹⁰

Teised autorid toetavad jälle Platoni arusaama. Platoni sõnadest filosoofia kohta tuuakse välja, et filosoofia on tegevus, mis „soovib teada tõde“ ja tsiteeritakse tema lauset, et „filosoofia on hinge harjutamine — nii päeval kui ka öösel — kontemplatsiooniks selle üle, mis tõeliselt on“.¹¹ (Fröling 1669, thes. VII)

Need autorid, kes vaatavad tagasi Aristotelese poole, toovad välja, et tema järgi on filosoofia (ehk tarkus) kõigi asjade teadmine, nii palju kui võimalik, aga mitte spetsiifiliselt vaid üldiselt ning nende asjade uurimine, mis on varjatud ja keerulised, sest nende asjade teadmine, mis on meeltega lihtsalt vaadeldavad ja kõigile avali, ei tee inimest targaks. (Fröling 1669)

Tartus poliitika ja ajaloo professor Joachim Crelliuse eesistumisel 1652. aastal esitatud disputatsioon „Filosoofia kohta üldiselt“ eristab liiga laia ja liiga kitsast filosoofia mõistmist.

Esiteks on võimalik filosoofiat võtta liiga laialt, igasuguse inimõõlemise tähistamiseks, tõepoolest isegi selle kohta, mida ta Jumalast võib looduse kaudu teada saada, nii et Cicero defineerib, et filosoofia on jumalike ja inimlike asjade teadus. Ja niisugusel moel ei haara filosoofia mõiste mitte ainult kõrgemaid fakulteete, nagu teoloogia, juura

¹⁰ Vrdl Plat. Phaedo 64a.

¹¹ Siinkohal annab disputatsiooni autor viiteks umbmääraselt Platoni *Riik* 7.

ja meditsiin, vaid isegi instrumentaalseid distsipliine, nagu grammatika, retoorika ja loogika, tõepoolest isegi mehaanilisi kunste, nagu kinnitab Aristoteles, kui ta ütleb, et filosoof on see, kes kõike teab.

Teiseks on võimalik filosoofiat mõista liiga kitsalt, pidades silmas vaid filosoofia esimest osa, see tähendab metafüüsikat, nagu ütleb Aristoteles (Metafüüsika 4.2 rmt). Tegemist aga ei ole lihtsalt sama asjaga vaid metafüüsika on filosoofia *kat' exochen*, teisisõnu filosoofia selle kõige suurepärasemal moel (*par excellence*). (Crellius ja Laurentius 1652, thes. III–IV)

Niisiis võime näha, et definitsioonist tõepoolest oleneb, mida me hakkame käsitlema, kas kõiki teadusi ja kunste, tarkuse armastust üldiselt või siis spetsiifiliselt ainult metafüüsikat. Filosoofia definitsioonid olid varauusaja perioodil elavate vaidluste allikas, sest definitsioonist ei sõltu mitte ainult filosoofia algus vaid ka (nagu ilmneb ülaltoodud lõigust) fakulteetide ja distsipliinide omavahelised piirid, teisisõnu see, kes on millise valdkonna õpetamise eest vastutav. Siin oli mängus ühelt poolt vajadus täpsuse järele, aga teiselt poolt administratiivne selgus ja ametiväärikus. Teatavasti said filosoofiaprofessorid varauusajal kõige väiksemat palka ning pidid marssima kõrgemate fakulteetide professoritest avalikes protsessioonides tagapool. (Sak 1997, 34–35) Hierarhiaid peeti varauusajal väga oluliseks ning valvati üsna tähelepanelikult, et keegi ei hakkaks „oma sirpi võõrasse vilja pistma“. (Schomerus ja Bernhardi 1634, prooem.)

Filosoofia ajaloost rääkides maksab üle rõhutada, et nii kesk- kui ka varauusajal oli filosoofia distsipliin, mis jagunes üldiselt kaheks — teoreetiliseks ja praktiliseks filosoofiaks, millest esimene jagunes omakorda füüsikaks, matemaatikaks ja metafüüsikaks ja teine eetikaks, ökonoomiaks ja poliitikaks.¹² Seega hõlmas varauusaegne filosoofia palju enam distsipliine kui tänapäeval.

Kristlikus kontekstis on kogu aeg olnud küsimuse all filosoofia ja teoloogia omavaheline suhe.¹³ Üldiselt nõustuti, et igal distsipliinil peab olema neile ainuomane uurimisobjekt ning see peab olema eristuvalt piiritletud. Valitses arusaam, et Pythagorasele omistatud termin — filosoofia ehk tarkuse armastus — on sobiv just selle tõttu, et inimene ei ole tegelikult kunagi täiesti tark, vaid tark on ainult Jumal ning sellisena väljendab juba nimi adekvaatset ja õiget arusaama filosoofia (puudulikust) olemusest.

Nii toob välja Johan Skytte õpetaja ning Läänemere regioonis väga mõjukas filosoof Rudolph Goclenius oma teoses *Conciliator philosophicus*, et

¹² Lähemalt filosoofia jaotuse kohta Tartus vt Friedenthal ja Piirimäe 2015.

¹³ Samamoodi oli varauusajal küsimuseks ka meditsiini ja filosoofia omavaheline suhe, nt oli määratletud Uppsala ülikooli konstitutsiooniga, et füüsikaõpe (mis kuulus traditsiooniliselt filosoofia alla) toimub hoopis meditsiiniteaduskonnas.

filosoofia on tõesti tarkuse poole püüdlemine, aga selline, mis ei ole võimeline lunastuseks, sest tõeline tarkus on vaid Kristuses. (Goclenius 1609, 1) Ka teised varauusaegsed autorid rõhutavad, et erinevus tarkuse ja tarkuse armastuse vahel näitab filosoofia kui teaduse ebatäiuslikkust. Tartus loogika- ja eetikaprofessor Michael Savoniuse eesistumisel esitatud disputatsioon „Filosoofia kohta“ toob ära, et teadmine teoloogias on üleloomulikku päritolu ja vahendatud ilmutuse kaudu, filosoofia teadmine aga loomulik ja vahendatud loomuliku valguse kaudu. (Savonius ja Anethulander 1632, thes. 15) Samas aga ei ole selle tõttu olemas kahte erinevat tõde, vaid tõde on ikkagi üks — filosoofia kui inimlik püüdlus on samuti jumaliku algupäraga, sest soovi püüelda tarkuse poole on pannud meie sisse Jumal, kelle poolt on tulnud kõik hea.

See on filosoofia-ajalooliselt oluline tähelepanek. Kui filosoofia — ehk tarkuse armastus — on jumalikku päritolu ning inimesele loomuomane, siis tähendab see seda, et juba esimene inimene, Aadam, pidi olema filosoof. Tõepoolest nimetataksegi disputatsioonides väga sageli esimese filosoofina Aadamat, kelle tarkus oli pattulangusest rikkumata ning teda tituleeritakse vahel isegi esimeseks filosoofia magistriks ja doktoriks. (Gestrinius ja Spinerus 1625, thes. 14) Seda iseloomustab näiteks ka lugu sellest, „kuidas Aadam igat [elavat olendit] nimetas, nõnda pidi selle nimi olema“ (Gn 2), ehk teisisõnu, suutis Aadam paradiisis anda kõigile olenditele täpse ja sobiva nime, nimi aga on teatavas mõttes asja definitsioon. Sellise arusaama järgi saab filosoofia alguse inimese loomisega ning filosofeerimine on midagi üldinimlikku. Oluliseks saab ka väide, et Jumal lõi inimese oma näo järgi ning tarkus on Jumala üks atribuute ning seega on inimesele loomisjärgselt omane ka tarkus ning selle poole püüdlemine. Gabriel Söbergi eesistumisel esitatud dispuut selgitab:

Aadamast, nagu allikast, voolasid välja kõik kunstid ja kõik inimlik tarkus. Siin ilmus esmakordselt teadmine taevakehade liikumisest, taimede, loomade ja kõigi olendite loomuste uurimine, kiriklike, poliitiliste ja majanduslike kaalutluste õppimine. (Sjöberg ja Edenius 1690, thes. 6)

Niisiis oli juba paradiisis olemas teatav distsiplinaarne tarkusearmastus ja selliselt on filosoofia omane kõigile rahvastele, esiteks Aadama järeltulijate kaudu juutidele, siis patriarhide kaudu kaldealastele ja egiptlastele, kelle käest on filosoofia omakorda saanud kreeklased ning nende käest omakorda järgmised rahvad. (Gestrinius ja Spinerus 1625, thes. 22) Just siin tekib ka üldise filosoofia ajaloo võimalus, sest viies nii inimsoo kui ka filosoofia tagasi Aadamani, ei ole võimalik enam nõustuda Diogenes Laertiuse väitega, et „[kreeklastest] ei saanud alguse mitte ainult filosoofia vaid kogu inimsoo“. Inimsoo sai alguse hoopis Aadamaga, kes aga ei olnud kreeklane

vaid „barbar“. Lisaks annab selline arusaam filosoofia ajaloost võimaluse kaitsta filosoofiat teatavate sektide kriitika eest, kes väidavad, et kõik filosoofia on tegelikult demonlikku (paganlikku) päritolu ning tõeliselt kristlik oleks hoiduda filosofoerimisest. Selliste filosoofiavaenulike sektidena nimetab Tartu teoreetilise filosoofia professor Sjöberg anabaptiste, roosiristlasi ja weigelliaane. (Sjöberg ja Edenius 1690)

5. „Iidne“ filosoofia ajalugu

Võttes maailma ajaloo peamiseks allikaks Piibli arvestatakse nii inimsoo kui ka filosoofia algust Aadamast. (Varauusaegse ajaarvamise järgi loodi Aadam aastal 1. ja ta elas 930. aastat. Dateeringud siin ja edaspidi pärinevad teosest: Buchner 1693) Nagu ajalugu, nõnda ka filosoofia periodiseeritakse varauusaegsetes käsitlustes sageli veeuputuseelseks ja siis veeuputuse järgseks (veeuputus toimus A.M. 1657).¹⁴ Veeuputuseelses maailmas rääkisid kõik ühte keelt ning oli vaid üks inimsugu, erinevused tekkisid alles Paabeli torni ehitamise järgselt kui Jumal segas keeled ja tekkisid erinevad rahvad (varauusaegse ajaarvamise järgi A.M. 1757).

Lisaks sellele varauusajal üldiselt kasutusel olnud põhijaotusele on Tartus kaitstud Sjöbergi disputatsioonis „Vaba filosoof“ veel edasisi filosoofia jaotusi: sarnaselt Diogenes Laertiusele teeb ta eristuse kreeklaste ja mitte-kreeklaste vahel, kuid tema käsitluses on nn barbarite filosoofia varasem ja algsem (samamoodi nagu juba Vossiusel). Selline lähenemine saab 18. sajandil Bruckeri kaudu valdavaks. Barbarite filosoofia jagab Sjöberg omakorda ida ja lääne filosoofiaks, mis jaguneb vastavalt orientaalseteks juutide, egiptlaste, kaldealaste, india, foiniikia ja pärsia filosoofiaks ning teiselt poolt okcidentaalseteks roomlaste, druiidide ja hüperborealaste filosoofiaks.

Sjöbergi järgi on kõigil neil filosoofiatel üks — jumalik — juur. Vossiusel filosoofia ajalugu ei esinda seda seisukohta nii selgelt ning hilisem Brucker on oma monumentaalses filosoofia ajaloos üsna kriitiline esimeste inimeste filosoofiliste teadmiste sügavuse suhtes, väites, et filosoofia areng nõuab põlvkondadepikkust tööd ning arutelu. (Brucker 1742, 1:52–57) Bruckeri arusaama järgi ei ole filosoofiline teadmine kaasasündinud vaid omandatud ning uuem teadmine on mingis mõttes paremini läbitunnetatud ja arutatud kui vana. Selliselt paigutub Bruckeri tekst uude valgustuslikku mõttesuunda, kus nähakse inimõtlejate pidevat arengut paremuse ja täiustumise suunas. 17. sajandil aga oli valdavuses seisukoht, et sügavam ja puhtam oli hoopis antiikne teadmine (mida vanem seda täiuslikum!) ning meie ülesanne on sellist „iidset teadmist“ taasavastada ja mõistma õppida.

¹⁴ *Anno mundi*, st maailma loomisest alates. Edaspidi lühendatud A.M.

Sjöberg esindab oma filosoofia ajaloos seda „iidse teadmise“ traditsiooni ning leiab, et kuigi veeuputuseelne filosoofia oli küll pattulangusest rikutud, oli see siiski mitmel moel parem kui veeuputusjärgne teadmine. Veeuputusjärgselt segunes filosoofia erinevate rahvaste juures ebausuga, sai kõikjal veidi erineva kaju, kuid säilitas siiski olemusliku. Niiviisi jõudis pisut rikutud filosoofia Piibli patriarhide kaudu ka kaldealaste, egiptlaste, hiljem ka pärslaste, kreeklaste ja roomlaste juurde. Sjöbergi disputatsioon väidab, et kõigile neile filosoofiatele on omased sarnased põhiküsimused ja nende omavaheline sugulus on ilmne — selle näiteks toob ta Piiblis (Ex 3:14) leiduva Jumala väite iseenda kohta „ma olen kes ma olen“. Seda kirjakohta mõistetakse hiljem nii, et igasugune küsimus olemise kohta on ka küsimus Jumala kohta. Just selle tõttu oli juutidel „olemine“ ja olemisega seotud küsimused filosoofilise uurimuse kese, samamood nagu ka paljudel teistel rahvastel ja filosoofidel (näiteks toob Sjöberg egiptlased, Pythagorase ja Platoni). (Sjöberg ja Edenius 1690, thes. 8)

Sellist arusaama nimetataksegi „iidse teoloogia“ või „iidse teaduse“ (*prisca theologia, prisca sapientia*) traditsiooniks ning see sai varauusajal selge väljenduse kõigepealt renessansifilosoofide Marsilio Ficino (1433–1499) ja Pico della Mirandola (1463–1464) kirjutistes. Nad väitsid, et kõik varased filosoofiad on omavahel kooskõlas ning on samal ajal ka kooskõlas kristlusega. (Vt Allen *et al.* 2002, 137jj) Ficino toetus sealjuures eelkõige uusplatoonilistele ja hermeetilistele filosoofidele ning Pico della Mirandola tõi lisaks maagia taasavastamisele filosoofia ajalukku ka kabalistliku traditsiooni. *Prisca theologia* nägi mitte ainult hargneva Aadamast alguse saanud mõtlemise liine, vaid ka omavahelisi ajaloolisi kokkupuuteid. Nii oli kuni 17. sajandi lõpuni käibel filosoofiaajalooline arusaam, et Platon on vähemalt osa oma filosoofilisi teooriaid omandanud juutidelt ja mõningate autorite arva-tes õppinud vahepeal ka prohvet Jeremia juures. Sellist seisukohta mainib juba Augustinus oma „Jumala linnas“ (*De civitate Dei*) ja lükkab selle väite ümber, sest Jeremia ja Platon elasid erinevatel aegadel ning Platoni ajaks ei olnud Vana Testament veel kreeka keelde tõlgitud.¹⁵ Ometigi püsis Platoni ja judaismi omavaheline seostamine läbi keskaja ja varauusaja perioodi.

Tartu akadeemias võtab sellise arusaama, et Platon oli eelkristlane ning tema filosoofias kajastub isegi kolmainuõpetus, kriitiliselt vaatluse alla filosoofiaprofessor Michael Dau oma disputatsioonis „Platoni ja platoonikute kolmainuõpetusest“ (*De trinitate Platonis et platoniorum*). (Dau ja Wagner 1696) Dau annab ülevaate seisukohtadest Platoni filosoofia päritolu kohta ning arutleb küsimuse üle, kas ta võis oma reisidel kohtuda prohvet Jere-

¹⁵ Augustinus oli alguses Ambrosiusele toetudes veendumusel, et Platon õppis Jeremia juures, kuid hiljem muutis meelt. 17. sajandil üldiselt aktsepteeritakse seda, et Platon ja Jeremia elasid erinevatel aegadel, vastavalt A.M. 3325 ja A.M. 3545.

miaga ning käsitleb isegi küsimust, kas Platon võis pöörduda judaismi. Dau lükkab kõik need spekulatsioonid otsustavalt ümber toetudes Jacob Thomasiuse (Christian Thomasiuse isa) teosele “Pärslaste ja platoonikute kolmainuõpetusest” (*Persarum platoniorumque trinitas*), mis oli 17. sajandi lõpus intellektuaalselt uus materjal ning mille üheks püüdeks oli puhastada teoloogia paganlikust filosoofiast.¹⁶ Samas ei kadunud ka 18. sajandil kuhugi püüde näha judaismi ja platonismi omavahelisi seoseid ning veel Brucker käsitleb seda probleemi põhjalikult, loetledes hulga kaasaegseid autoreid, kes sellist arusaama pooldavad. (Brucker käsitleb nelja peamist teooriat Platoni ja juutide õpetuse seoste kohta ning lükkab need kõik süstemaatiliselt ümber. Vt Brucker 1742, 1:635–39)

6. „Barbarite“ filosoofia ajalugu

Sjöbergi disputatsioonis on esimene suurem alajaotus „barbarite filosoofia“, mis sai alguse heebrealastega ja pärandus Noa järglaste kaudu ka teistele rahvastele. Aja jooksul tekkisid heebrealastel ka „prohvetite koolid“, kus tegeleti ka teadustega ning kujunesid välja erinevad koolkonnad: variserid, saduserid, esseenid. Samamoodi toimus see ka egiptlastel, kelle filosoofiatraditsiooni arendasid ja säilitasid preestrid templites ning nende õpetust jäädvustati hieroglüüfidega. Just Egiptlaste käest jõudis osa filosoofiat lõpuks kreeklaste juurde, nagu me võime lugeda Platoni Timaiosest (vt vt „Timaios“, alates 21e). Siiski ei pühenda Sjöberg egiptlaste filosoofiale väga palju ruumi vaid liigub edasi India filosoofia juurde, kus ta eristab gymnosofiste, keda on kahte sorti: brahmanid ja sarmanarid (*in duo genera dispescuntur, Brachmanarum & Sarmanarum*) ning jätkab nende kirjeldamist toetudes Apuleiusele (Florida 6). Samamoodi esitab ta lühidalt foiniiklaste filosoofia, seejärel pärslaste õpetuse, kus ta väga põgusalt peatub ka Zoroastril ja maagide tegevusel. Ta toob ka välja, et mõningate autorite arvates oli Aabraham, kes sündis 10 generatsiooni pärast veeuputust (A.M. 1979) kaldealaste juures ka astroloogia alusepanijaks.

Kui egiptlaste ja ida filosoofia kirjeldamise puhul esindab Sjöberg üsna traditsioonilisi akadeemilisi arusaamu, siis lääne ja põhjamaade filosoofia juures ilmnevad mõningad just Rootsi suurriigile ainuomased jooned.

Jaotuse alla „lääne ja põhjamaade filosoofia“ liigitab Sjöberg roomlaste, druiidide ja skaldide õpetuse. Kõigepealt annab ta lühikese ülevaate, kuidas roomlased filosoofia said (kreeklaste käest) ning kuidas arenes filosoofia Britannias (Gallias ja Britannias olid filosoofilise mõtte peamisteks kandjateks druiidid). Seejärel kirjeldab Sjöberg põhjalikumalt hüperborea, ehk siis

¹⁶ Avaldatud Christian Thomasiuse poolt postuumselt „Rumaluse ja tarkuse ajaloo“ kolmandas köites. (Thomasius 1693)

põhjamaade filosoofiat, mille peamiseks kandjaks olid Sjöbergi järgi skaldid (*skaldi*) ehk ruunid (*runae*), kes olid vana aja poeedid ja nõuandjad. Nende filosoofiale pühendab ta selgelt rohkem ruumi kui ühelegi teisele barbarite filosoofia koolkonnale. Sissejuhatuseks tsiteerib ta Rootsi humanisti ja ajalookirjutaja Johannes Schefferi väidet, et tarkus ei ole minevikus olnud mitte vaid kaldealaste ja idamaalaste kätes, vaid ka Rootsis on võimalik tõeline teadmine — põhjamaalased ei ole olnud vaid mõistuslikud loomad (*logika zoa*). (Sjöberg ja Edenius 1690, thes. XI)

Sjöberg ütleb, et kinnituse sellele leiame muistsest tarkusekogumikust, mida nimetatakse Edda, mis aga ei ole meie ajani tervikuna säilinud, kuid isegi need osad, mis on, annavad meile küllaldaselt aimu kui põhjalikud ja ulatuslikud olid iidsete gootide teadmised.¹⁷ Algne Edda oli kirja pandud ca 2000 A.M. (st mõnisada aastat pärast Paabeli torni keeltesegamist) — selle dateeringu toetuseks tsiteerib Sjöberg „kõige kuulsamat doktor Rudbeckiust“.

Sellega paigutab Sjöberg ennast otseselt ja teadlikult Rootsi suurriigi ametliku ajalookäsitluse traditsiooni, mida tuntakse gootitsismi all ja mille kõige kuulsamaks esindajaks on tema poolt tsiteeritud Olaus Rudbeckius. Gootitsism on oma nime saanud seisukohast, mis toetub hilisantiikse ajalookirjutaja Jordanesi (6 saj pKr) väitele, et gooti hõimud on identsed geetide ja sküütidega ning pärinevad Skandinaaviast. (Gootitsismi kohta vt: Roling ja Schirg 2017; gootitsismist Tartu akadeemias vt ka: Laidla 2013) See — justkui eelkõige geograafiasse puutuv — väide muutus Rootsi riigile poliitiliselt väga oluliseks, kuna niimoodi oli võimalik näidata, et suhteliselt hilja Euroopa „suurele areenile“ tulnud Rootsi kuningriik ja kuningavõim on tegelikult vähemalt sama vanad kui teised Euroopa kuningavõimud, kui mitte vanemad. (Selle kohta vt: Sjöberg ja Rootkirch 1696) Väitest järeldus ka, et rootslaste esivanemad on olnud tegevad juba antiigis ning nendega on sõlmitud ka lepinguid nagu võrdne võrdsega — rootslased ei ole millegi poolest halvemad kui kreeklased või roomlased. 16. sajandi aguses arendavad rootsi ajalookirjutajad Olaus ja Johannes Magnus seda teooriat edasi ning koostavad muuhulgas gooti valitsejate genealoogia, alustades Noa pojapoeg Magogist, keda juba Sevilla Isidorus nimetas „esimeseks gootiks“.

Rootsi kuningas Gustav Vasa (1496–1560) võttis meelsasti uue ja soliidsema genealoogia kasutusele, tituleerides end gootide ja vandaalide kuningaks ning sellest ajast peale sai gootitsismist pikaks ajaks Rootsi riigi ametlik ajalookäsitlus. Kuninganimede loetelus peegeldub see siiani — praeguse Rootsi kuningale Karl XVI-le ei ole eelnenud 15 „Karli“ nimelist kuningat,

¹⁷ 17. sajandi keskel sai laiem avalikkus esmakordselt nende tekstidega tuttavaks, Islandilt oli Taani toodud esmalt Heimskringla, mis alguses tõlgiti taani keelde, seejärel Noorem ja Vanem Edda, mis tõlgiti varsti ka ladina keelde. (Roling ja Schirg 2017, 4)

vaid nimede numeratsioon toetub ikka veel Johannes Magnuse koostatud — imaginaarsele — genealoogiale.

Et gootitsismist kujunes Rootsi ametlik ajalookäsitlus tähendas see, et Rootsi ülikoolides hakati 17. sajandil seda teooriat mitmeti edasi arendama ning sellele paremaid ja tõsiseltvõetamaid põhjendusi leidma. Võib öelda, et sellest kujunes „riiklikult prioritseeritud uurimissuund“. Rohkemal või vähemal määral toetasid seda teooriat peaaegu kõik Rootsi ajaloolased. Kõige suurema ja teatavas mõttes ekstravagantsema töö teeb selles vallas ära Sjöbergi poolt nimetatud universaalõpetlane Olaus Rudbeckius (vanem), kes oli tegev nii meditsiini, botaanika kui ka filoloogia alal. (Rudbeckiuse ja tema mõju kohta vt: Roling 2020)

Olles endale juba nime teinud mitmes vallas publitseeris Rudbeckius 1677. aastal oma monumentaalse *Atlantica* esimese osa ning järgnevate aastate jooksul ilmus sellest veel kaks mahukat köidet. 1702. aastal, mil Rudbeckius suri, jäi tal 4. köide lõpetamata (selle käsikiri hävines hiljem tulekahjus). Teose sisu on varausajale tüüpiliselt kokku võetud juba pealkirjas, mida maksab siinkohal tervikuna ära tõlkida: „Olaus Rudbeckiuse *Atlantica* ehk Manheim, tõeline Jafeti¹⁸ järglaste asukoht ehk kodumaa, kust ei ole pärit mitte ainult peaaegu kogu maailma valitsejad ja kuningad, kes valitsevad ja käsivad teiste üle ja kus jätkub nende sugu, vaid on kunagi alguse saanud ka niisugused kuulsad ja tuntud rahvad nagu sküüdid, barbarid, aasid, gigandid, gootid, früügalased, troojalased, amatsoonid, traaklased, liibüalased, maurid, tuskid, gallid, kimbrid, kimmerlased, saksid, sakslased, sueedid, langobardid, vandaalid, heruulid, gepiidid, teutoonid, anglid, piktid, taanlased, sugambrid“.¹⁹ Rudbeckius seab oma teoses eesmärgiks tõestada geograafia, ajalookirjutuse, arheoloogia, legendide, müütide ja filoloogilisetümoloogilise uurimuse kaudu, et Rootsi on geograafiliselt ja kultuuriliselt mitte ainult gootide kodumaa vaid ka identne legendaarse Atlantiseaga, millest räägib Platon oma *Timaios*es ja *Kritias*es. Rudbeckius näitab üles muljetavaldavalt erutitsiooni ja analüüsib tohutut hulka tekste, mille (selektiivsest) lugemisest ilmneb, et Jafeti järglased asusid pärast veeputust ja enne Paa- beli keelte segamist elama praeguse Rootsi aladele ning kuna Rootsit ei ole

¹⁸ Jafet on üks Noa kolmest pojast (sündinud 1536 A.M.). Noa poegade järeltulijad on kõik maailma rahvad.

¹⁹ Olavi Rudbeckii *Atlantica* sive Manheim vera Japheti posterorum sedes ac patria, ex qua non tantum Monarchae et Reges ad totum fere orbem reliquum regendum ac domandum, Stirpesque suas in eo condendas, sed etiam Scytae, Barbari, Asae, Gigantes, Gothi, Phryges, Trojani, Amazones, Thraces, Libyes, Mauri, Tusci, Galli, Cimbri, Cimmerii, Saxones, Germani, Svevi, Longobardi, Vandali, Geruli, Gepidae, Teutones, Angli, Pictones, Dani, Sicambri, aliique virtute clari et celebres populi olim exierunt (Rudbeckius 1679). Algselt rootsi keeles kirjutatud teksti tõlkis ladina keelde Uppsala ülikooli professor Andreas Nordenhielm, kellest sai hiljem Karl XII õpetaja.

kunagi vallutatud on seal säilinud kõige iidsem variant inimeste keelest.²⁰ Niimoodi kujunes Rootsist *vagina gentium*, ehk kõigi rahvaste ja nende kultuuride sünnipaik, ning lisaks on peaaegu kõik maailma kirjasüsteemid tagasi viidavad ruunikirjale (*futhark*).²¹

Pärast Olaus Rudbeckius vanema surma jätkab oma isa katkenud uurimistööd tema poeg (samuti nimega Olaus), aga ka mitmed teised Rootsi ajaloolased ning gootitsism, kui ametlik ajalookäsitlus hakkab taanduma alles 18. sajandi lõpus. Mõistagi on sellisel ajalookäsitluse selged filosoofiaajaloolised tulemid, sest Diogenese väide, et filosoofia on alguse saanud kreeklastega on nüüdseks juba mitmekordselt kahtluse alla seatud — nii heebrealased kui hüperborealased on vanema ja parema filosoofia esindajad.

7. Kreeklaste filosoofia

Ammendanud barbarite filosoofia, liigub Sjöberg kreeklaste juurde, kes said — nagu eelnevalt tõendatud — oma filosoofia gootide (hüperborealaste) ja egiptlaste käest. Kreeklaste filosoofiat võib omakorda jagada erineval viisil: kõigepealt tüübi järgi poeetiliseks ja mittepoeetiliseks, ehk müütiliseks (*fabulosa*) ja mittemüütiliseks. Lisaks võib mittepoeetilise filosoofia jaotada piirkondade järgi Joonia ja Itaalia filosoofiaks, või siis Joonia, Itaalia ja Elea filosoofiaks.

Sjöberg võtab edaspidises diskussioonis aluseks esimesena toodud klassifikatsiooni, st: poeetiline, Joonia ja Itaalia filosoofia. Poeetiline filosoofia on kõige vanem, jaotudes omakorda viieks ajajärguks. Esimene on aegade hämaruses, teine ajajärk, kuhu kuuluvad Orpheus, Linos, Homeros, Hesiodos, Aratos ja teised, tegeleb eepikaga, ajalooliste lauludega, eetika doktriinidega, füüsika, astroloogia ja poliitikaga. Kolmandas ajajärgus õitseb gnomoloogiline ja sententside filosoofia, neljas on lüüriline aeg, ning viendas ajajärgus tegutsevad traagilised ja komöödia-kirjanikud.

Teiseks grupiks on Joonia filosoofia, millest Cicero arvates on saanud praegune filosoofia alguse, sest see mõttesuund seadis peamiseks eesmärgiks tarkuse ja vooruse. Sellest traditsioonist on võrsunud platooniline (ka akadeemiline ja Aristotelese filosoofia²²), kürenaikud, Elise-Eretria koolkond, küüniline ja stoilne filosoofia, Megara koolkond ja Pyrrhoni ehk skeptiline filosoofia. Sjöberg käsitleb kõiki neid koolkondi põhjalikult, tuues iga kool-

²⁰ Siiski ei saa pidada rootsi keelt selleks keeleks, mida Aadam rääkis, sest kui toimus keelte segamine, siis ei jäänud algset keelt enam kusagil alles.

²¹ Bauhaus 2019, 23; Üldisemalt Rudbeckiuse keeleteooriate kohta vt: Roling ja Schirg 2017.

²² Aristotelese kohta toob Sjöberg mh ära Platonile omistatud ütluse, et „ta on meie vastu mässu tõstnud, nagu tibupoeg kana vastu“. Aristoteles [...] in nos recalcitavit, ut in matrem pulli. (Sjöberg ja Edenius 1690, tes. xii)

konna iseloomustamiseks mõne filosoofi ja tema seisukohad, aga mainides ka vähemtähtsamaid esindajaid.

Kõige viimaks liigub Sjöberg Itaalia filosoofia juurde, mida iseloomustab matemaatiline ja müstiline suund ning kuhu kuuluvad Elea, epikuurlikud ja eklektilised filosoofid.

Kreeka filosoofia ajaloo kirjeldamise osas järgib Sjöberg üsna täpselt Diogenes Laertiuse raamatut, kuid sealjuures on tunda Sjöbergi kriitilist suhtumist Aristotelesesse ja tema filosoofiasse. 17. sajandi lõpul oli selline suhtumine iseloomulik mitmele uuele filosoofilisele suunale. Lähemaks taustaks sellele on kahtlemata mõni aasta enne disputatsiooni valmimist Uppsala ülikoolis toimunud vaidlused Aristotelistliku ja kartesiaanliku filosoofia üle. Sjöberg esindab siin „modernsete“ koolkonda, millele viitab ka disputatsiooni pealkirjas toodud „vaba filosoof“ — filosoferimise vabaduse nõue oli eelkõige kartesiaanlike ning hiljem kurikuulsal kombel ka spinotsistlike filosoofide lipukirjaks.

Aristotelismi positsioon oli aga 17. sajandi lõpul endiselt väga tugev, hoolimata asjaolust, et see oli olnud juba 16. sajandist saadik filosoofilise ja teoloogilise kriitika objekt. Kuna Aristotelism oli kreeka ja araabia keelest tehtud tõlgete kaudu saanud Euroopa ülikoolides 13. sajandist alates peaaegu ainuvalitsevaks õpetuseks, ei olnud sellest sugugi kerge vabaneda.

13. sajandil oli tegemist olnud moodsa ja vastuolulise, põneva ja intellektuaalselt väljakutset pakkuva õpetusega. Aquino Thomas kujunes Aristotelismi sünteesimisel kristlusega kõige olulisemaks filosoofiks ning kui ta 1323. aastal pühakuks kuulutati, sai tema sünteesist üldaktsepteeritud õpetus nii katoliku kiriku kui ka ülikoolide jaoks. Sellest ajast alates on just Aquino Thomase poolt mõistetud Aristotelism, ehk tomism, olnud katoliku kirikus tooniandev teoloogilis-filosoofiline õpetus.

Reformatsiooni tagajärjel tekkinud murrangu tõttu aga hakkasid need jõujooned muutuma. Üheltpoolt mängis siin rolli humanistlik piiblitlugemine, millest tuli välja, et Aristotelism ei kohandu väga hästi heebrea ja uue-testamentlikule mõtlemisega. Martin Luther (ja koos temaga mitmed teised reformaatorid ja humanistid) pooldasid filosoofiliselt pigem platonismi ja olid Aristotelismi suhtes kriitiliselt meelestatud. Kui liita siia veel juurde asjaolu, et varajased kirikuisad olid enamasti olnud platonistliku hoiakuga, siis Lutheri jaoks tähendas tagasi pöördumine Piibli õpetuse juurde suuresti tagasipöördumist platonistliku vaate juurde.²³

16. sajandil püüdsid erinevad autorid Aristotelismi täiustada ning tehti ka pingutusi, et vabaneda skolastikast või Aristotelismist üleüldse. See ei osutunud kuigi edukaks, sest varasem teoloogia ja filosoofia traditsioon oli

²³ Need seisukohad väljenduvad mitmel pool Lutheri kirjutistes, vt nt Luther 1883, *Disputatio contra scholasticam theologiam*, thes. 50; 2013, 25–50.

mitmesaja aasta jooksul toetunud just Aristotelese õpetusele ning väljendatud just selles raamistuses kujunenud sõnavaraga. Kogu sõnavara, alustekstide ja haridusüsteemi väljavahetamine ei ole lihtne töö. Veel hullem, vastupidiselt mitmete filosoofide ja teoloogide taotlustele kujuneb 17. sajandil välja isegi luterlik skolastika, mis toetub suuresti Aristotelese õpetusele. Just sellele mõttesuunale vastanduvad 17. sajandi uue filosoofia pooldajad.

Enne 17. sajandi keskpaigas René Descartes'i (1596–1650) poolt välja pakutud uut füüsikat ja metafüüsikat suurt murrangut tegelikult ei toimugi ning mitmes mõttes võib väita, et toimunud muutus sai teoks ainult tänu sellele, et seda oli alates reformatsioonist ette valmistatud. Kandvat rolli mängis siin protestantism, sest Aristotelism oli seotud tugevalt katoliikliku mõtlemisega ning protestandid olid juba mõnda aega otsinud sellele vastukaaluks oma filosoofiat. Paljud protestantlikud filosoofid leidsid, et kartesiaanus on justnimelt see uus filosoofia süsteem, mida on nii kaua oodatud, esindades protestantlikke ideid puhtamal kujul kui seda tegi luterlik skolastika. Tartus väljendas sellist positsiooni nt Michael Dau oma teoses „Narr ja armetu ateist“ (Dau 1699).

Uue filosoofia vastuvõtt ei toimunud valutult. Uppsala ülikoolis toimusid 1660ndatel ja 1680ndatel aastatel ägedad kartesiaanlikud tülid, kus vaieldi vana ja moodsa filosoofia üle ja mis lõppesid alles siis kui kuningas sekkus ning 1689. aastal teatava vaherahu kehtestas. (Lindborg 1965) Seega oli Tartu ülikooli taasavamise ajaks 1690. aastal kartesiaanus muutunud Uppsalas ja sealt edasi ka Tartus üldiselt lubatavaks, kuigi alati mitte täiesti probleemivabaks. Tartus olid uue filosoofia peamised toetajad Gabriel Sjöbergi ja Michael Dau ning nende mõlema professori eesistumisel kaitstud disputatsioonides ja nende poolt kirjutatud raamatutes leidub rohekesti Descartesi õpetuse mõjusid ning Aristotelismi kriitikat. (Vt nt Sjöberg ja Westerman 1692)

8. Skolastiline, ramistlik ja kartesiaanlik filosoofia

Viimaseks võtabki Sjöberg arutuse alla skolastilise, ramistliku ja kartesiaanliku filosoofia. Skolastilise filosoofia alusepanijaks võib tema järgi pidada Roscellinus Compendiensist (ca 1050–ca 1125) või siis tema õpilast Petrus Abaelardust (ca 1079–1142) või Petrus Lombardust (ca 1096–1160). Skolastiline filosoofia on jagunenud Sjöbergi järgi kolmeks — esimene periood kestab Lombardusest kuni Albertus Magnuseneni (ca 1200–1280), teine periood Albertusest kuni St. Pourçaini Duranduseneni (ca 1275–1334) ning kolmas periood Durandusest kuni reformatsioonini ning on tähelepanuväärne eelkõige okkamistide filosoofia poolest.

Sjöberg ei hoiu skolastilise filosoofia kritiseerimisel sõnu tagasi ning toob erilise kitsaskohana välja, et skolastikud on tõstnud Aristotelese pooljumala

staatusesse ning võrdlevad teda isegi Ristija Johannesega ning katsuvad kõike, mida Aristoteles on öelnud, ükskõik kui absurdne see ka pole, kaitsta ning vastavusse viia kristliku religiooniga. Lisaks toob Sjöberg välja, et praegusel ajal on just jesuiidid ja katoliiklased ikka veel väga tugevalt Aristotelese filosoofia pooldajad, hoolimata sellest, et mitmel puhul on näidatud kui puudulik ja sobimatu see filosoofia kristliku religiooni jaoks tegelikult on.

Liikudes edasi ramistliku filosoofia juurde, ei ole Sjöbergil palju paremat öelda ning ta tsiteerib Johannes Scharffi *Institutiones logicae* sõnamängulist hinnangut Petrus Ramuse (1515–1572) filosoofiale:

Õigupoolest on see hargnemine (*ramistica*), isegi nii, et filosoofiast on vaid laastud (*ramenta*) alles ja tarkuse õis on täiesti räsitud. Nimmelt ei tunnista see vool esimest filosoofiat ehk metafüüsikat, üldist füüsikat aga ignoreerib, eetika ja kogu kommete õpetuse jätab unarusse, tükeldab sealjuures loogikat õnnetul kombel ja solgib veel teistelgi erinevatel viisidel.²⁴

Ometigi tunnustab Sjöberg Ramuse kriitilist suhtumist Aristotelesesse ning tema suurt õpetatust ja püüdlikkust oma filosoofia väljaarendamisel. Ei maksa unustada, et 1626. aasta Uppsala ülikooli statuutidesse, mis võeti aluseks ka Tartu ja Turku ülikooli konstitutsioonide kirjutamisele, oli Ramus ja tema õpetus kohustulikuna sisse kirjutatud ning kuni 1655. aastani kehtis ramism Rootsi kuningriigis praktiliselt kui ametlik haridusfilosoofia. (Vt Friedenthal 2016) Alles pärast uute konstitutsioonide vastuvõtmist 1655. aastal kirjutati Ramus ja tema õpetus sealt välja ning mitmel puhul asendati Aristotelese omaga.

Viimaks jõuab Sjöberg kartesiaanliku filosoofia juurde ning toob välja, et René Descartes on kõrvaldanud filosoofiast skolastilised okkad ja sasi-puntrad, selle suurepärasel moel reformeerinud ning seepärast leidnud endale rohkesti järgijaid. Just vigade kõrvaldamise ning kindla vundamendi püstitamise eest, millele toetudes saab eksimist kartmata filosoferida, kiidab Sjöberg Descartesi meetodit. Ta esitab lühidalt ka Descartesi filosoofia aluspõhimõtted, tuues välja maksimi „ma kahtlen, järelikult ma mõtlen ja kuna ma mõtlen, järelikult ma eksisteerin“.²⁵

Nagu Sjöberg oma disputatsiooni alguses üsna selgesõnaliselt väitis, oli töö eesmärk näidata erinevate filosoofiliste koolkondade seisukohti ning rõ-

²⁴ Scilicet vere est ramistica, saltim ramenta qvaedam Philosophiae retinens, flore sapientiae potissimum deperdito. Primam namque Philosophiam seu metaphysicam non agnovit, Physicam generalem ignoravit, Ethicam & totam morum doctrinam neglexit, Logicam misere mutilavit, aliisque heterogeneis conspurcavit.

²⁵ *Dubito, ergo cogito, et quia cogito, ergo exsisto.* Sjöberg tsiteerib ka Groningeni akadeemia professor Tobias Andreae (1604–1676) väga kiitvaid kommentaare Descartesi kohta. (Sjöberg ja Edenius 1690, thes. xiv)

hutada, et olulisem, kui kramplikult kinni pidada mõne koolkonna traditsioonist, on järgida tõe ja vältida eksitusi.

Need, kes enne meid on käinud [...], ei olnud meie isandad vaid meie juhid, mitte jumalused vaid teenäitajad. Ei ole oluline kedagi täpselt järgida ega võtta arvesse, kes väitis, vaid oluline on see, kas väide on tõene.²⁶

Sellisenä demonstreeris Sjöberg esiteks, et filosoofia ei ole staatiline vaid õpetus, mis on pidevas muutumises ning teiseks, et kõik filosoofid on põhimõtteliselt eksimisevõimelised. Niisiis tuleb meil ka vabalt — st mõistuse otsustustest lähtuvalt — valida neid seisukohti, mis tunduvad meile kõige tõenäolisemad ja mis on esitatud kõige paremate tõenditega. Sjöbergi disputatsioon haakub suurepäraselt 17. sajandi lõpul Euroopas esile kerkinud *libertas philosophandi* aruteludega, kus teemaks oli luterliku skolastika ja kartesiaanluse omavaheline suhe, ning alates 1670ndatest ka Baruch Spinoza filosoofilised seisukohad. Kuigi Sjöberg Spinozat ei maini, siis võib eeldada, et ta on tema seisukohtadega küllalt hästi kursis. Samas ei puuduta Sjöbergi disputatsioon moodsa filosoofia ülevaate juures teoloogia ja filosoofia vahet, mis aga oli olnud mõni aasta tagasi Uppsalas peamine vaidluste allikas. Kartesiaanliku filosoofia ja luterliku teoloogia omavahelist suhet käsitleb aga Tartu filosoofiaprofessor Michael Dau oma teostes. (Selle kohta vt: Friedenthal 2012)

9. Kokkuvõtteks

Filosoofia ajalugu ei ole 17. sajandiks kujunenud välja omaette uurimisvaldkonnaks ning suurem huvi erinevate dissipliinide ajalugude vastu tekib alles 18. sajandil, mil hakatakse kirjutama hariduse, inimkonna, filosoofia, kunsti jne ajalugusid. Sealjuures tuleb arvestada, et igasugune küsimus spetsiifilise ajaloo kohta eeldab alati ka küsimust üldisema ajaloo osas, nt millal saab inimkond üldse alguse, millal saavad alguse erinevad rahvad ning kuidas toimub *migratio litterarum* (teadmiste ülekandumine ühelt rahvalt teisele). Kui 17. sajandil on valdav seisukoht, et vana-aja teadmised olid sügavamad ja paremad, teisisõnu valitses „kuldaja“ kontseptsioon, siis 18. sajandi valgustuslik mõtlemine leiab, et toimub pidev areng ja täiustumine ning see kehtib kõigi valdkondade, sh kliima, riikluse ja filosoofia kohta — asjad olid vanasti halvemad, aga nüüd hakkavad tasapisi paremaks muutuma.

Oluline on ka see, miks on mõni ajalugu üldse kirjutatud. Filosoofia ajaloo puhul võib olla eesmärgiks nt akadeemiline instrueerimine ning õpi-

²⁶ Quum illi, qvi ante nos (verba sunt Senecae) fuerunt, non Domini nostri sed Duces, non Numina sed lumina fuerint. Nihil enim refert, ex quo quid auditum sit, nec considerandum qvis dixerit, sed utrum vere dictum.

lastele filosoofia ja selle probleemide tutvustamine, aga siin võib olla sihiks ka rahvusliku eneseteadvuse tõstmine, teatava filosoofilise koolkonna kriitika või laiemalt filosofeerimise vabaduse printsiip. Sarnaselt juba 16. sajandil välja hõigatud humanistliku põhimõttega pöörduda tagasi allikate juurde (*ad fontes*), hakatakse 18. sajandil mõtlemise lätete juurde pöörduma ning ajalugu saab vahendiks, mille abil kritiseerida kaasaja mõtlemist.

Tartu akadeemias kirjutatud filosoofia ajalugu puudutavad tööd peegeldavad üleeuroopalisi suundumusi ning eriti 17. sajandi lõpus kirjutatud tekstid haakuvad hästi toimuva filosoofilise pöördega. Rootsi riigile iseloomulikuks jooneks on filosoofia ajaloo esitamine gootitsistliku ajalookäsitluse raames, mis seob hüperborealased ja Atlantise elanikud rootslaste esivanemate ja nende filosoofiatraditsiooniga. Samas on see „iidse teadmise“ vaimust kantud seisukoht ühendatud kõige uuema kartesiaanliku filosoofia toetamisega, mis moodustab pingestatud ja mõneti vastuolulise, aga igal juhul intellektuaalselt põneva ideede komplekti.

Kirjandus

- Allen, M. J. B., Rees, V. ja Davies, M. (2002). *Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*, Brill, Boston.
- Brucker, J. J. (1742). *Jacobi Bruckeri Regiae Scient. Societatis, Quae Berolini Floret, Membri Historia Critica Philosophiae a Mundi Incunabilis Ad Nostram Usque Aetatem Deducta*, Breitkopf, Lipsiae. Kd 1. 2 kd.
- Crellius, J. ja Laurentius, P. (1652). *Disputatio Philosophica, De Philosophia in Genere, Quam ... in Regia Academia Gustaviana, Quae Dorpati Livonorum Ad Embeccam Est, Sub Praesidio ... Dn. M. Joachimi Crellii... Publico ... Examini Submittit Petrus Laurentii Arbogensis ... Ad Diem [10.] Juli*, Vogelius, Dorpat.
- Dau, M. (1695). *De mediis introducendi philosophiam eclecticam cogitata Michaelis Dau, in Reg. Dorpat. Acad. P.P. adjecta est ob affinitatem argumenti dissertatio Johannis Ludovici Vivis De vita & moribus eruditi*, Brendeken, Dorpat.
- Dau, M. (1699). *Der närrische und elende Atheist Oder Der also genannten grossen Religion Jämmerliche Beschaffenheit, Aus dem Licht der Natur kürztlich vorgestellt von Michael Dau, P.P. Zu Ende sind beygefüget (I) der Beweisß aus D. Georgii Calixti Schrifften, wodurch auc, J. Brendeken, Tartu (Dorpat).*
- Dau, M. ja Wagener, H. C. (1696). *Dissertatio philosophica de trinitate Platonis et Platoniorum, quam ... in alma ad Emmam Academia Gustaviano-*

Carolina, sub praesidio ... Michaelis Dau, eloq. & poes. prof. ordin. & h. t. facultatis philosophicae decano. Publice ventilandam proponit Heinr, Brendeken, Dorpat.

- Friedenthal, M. (2012). Ateism varausajal kui ebakindluse väljendus ja kindluse otsimine, *Ajalooline ajakiri* **141/142**: 221–238.
- Friedenthal, M. (2016). Nominal definition in the seventeenth-century university disputations of the German cultural space, M. Feingold (toim), *History of Universities*, Oxford University Press, Oxford, lk 65–87. Volume XXIX.
- Fröling, A. R. (1669). *Dissertatio De Natura, Divisione, Origine, Et Progressu Philosophiae, Cum primis Aristotelicae, Variis Item Philosophorum Sectis. Tertium Excusa*, Heitmullerus, Helmestadii.
- Gestrinius, M. E. ja Spinerus, E. G. (1625). *Disputatio de philosophiae origine, natura, et sobrio in SS. theologia usu. De consensu amplissimae facultatis philosophicae, in regia Upsaliensium academiâ ... dirigente ... Martino Erici Gestrinio ... quam ventilandam proponit Ericus Gislonis Spinerus Smolandus. In auditorio majori ad diem [tomrum] Maij. Horis à 6. matut, Eschillus Matthiae, Uppsala.*
URL: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-324078>
- Goclenius, R. (1609). *Conciliator Philosophicus Hoc est Rodolphi Goclenii In Antiqua Illustrique Marpurgensi Academia Philosophiae Antecessoris Primarii enantiophanōn liber: Scriptus in usum primis Lycei sacris initiatorum, praesertim disputantium (opponentium & respondent, Wesselius, Cassellis.*
- Grafton, A. (2012). *What Was History? The Art of History in Early Modern Europe*, Canto Classics, Cambridge University Press, Cambridge; New York.
- Hedengrahn, P. ja Esberg, J. (2018). *Philosophising Women: A Dissertation under Johan Esberg*, Bibliotheca neolatina Upsaliensis 9, Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.
- Kivistö, S. (2020). Learned artisans and merchants in early eighteenth-century latin dissertations, R. Seidel, H. Marti ja M. Friedenthal (toim), *Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context*, Brill, Leiden, lk 340–363.
- Laertius, D. (1980). *Lives of Eminent Philosophers: In Two Volumes*, Vol. 1, Harvard University Press; W. Heinemann, Cambridge, MA; London.
- Laidla, J. (2013). Gootitsismist balti varauusaegses ajalookirjutuses, *Ajalooline Ajakiri* **145**: 299–320.

- Levitin, D. (2015). *Ancient Wisdom in the Age of the New Science: Histories of Philosophy in England, c. 1640-1700. Ideas in context*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lindborg, R. (1965). *Descartes i Uppsala: striderna om „nya filosofien“ 1663–1689*, Lychnos-bibliotek 22, Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Lugt, M. v. d. (2016). *Bayle, Jurieu, and the Dictionnaire Historique et Critique*, Oxford University Press.
- Piaia, G. ja Santinello, G. (toim) (2011). *Models of the History of Philosophy. Vol. 2: From the Cartesian Age to Brucker*, Archives Internationales d'histoire Des Idées 204, Springer, Dordrecht.
- Roling, B. (2020). *Odins Imperium: Der Rudbeckianismus als Paradigma an den skandinavischen Universitäten (1680–1860) (2 vols.)*, BRILL.
- Roling, B. ja Schirg (toim) (2017). *Apotheosis of the North: The Swedish Appropriation of Classical Antiquity around the Baltic Sea and Beyond (1650 to 1800). Apotheosis of the North*, De Gruyter.
- Rudbeckius, O. (1679). *Atlant eller Manheim. Olavi Rudbeckii Atlantica sive Manheim vera Japheti posterorum sedes ac patria, ex qua non tantum Monarchae et Reges ad totum fere orbem reliquum regendum ac domandum, Stirpesque suas in eo condendas, sed etiam Scytae, Barbari,*, Henrik Curio, Upsala.
- Sak, K. (tlk) (1997). *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academia Gustaviana)*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Santinello, G. (toim) (1993). *Models of the History of Philosophy. From Its Origins in the Renaissance to the „Historia Philosophica“*, Springer, Dordrecht.
- Savonius, M. ja Anethulander, M. (1632). *Disputationes Aliquot De Philosophia in Genere, I. De Philosophiae Definitione tam nominali Quam Reali. Quam ... sub Praesidio ... Michaelis Johannis Savonii in Academia Regia Dorpatensi, ... Publice Discutiendam Exhibet Magnus Benedicti Anethulander ... A, Pistorius, Dorpat.*
- Scheibler, C. (1657). *Philosophia Compendiosa ... Editio Octava Prioribus Correctior, Etc. excudebat Henricus Hall, impensis Roberti Blagravii.*
- Schomerus, P. ja Bernhardi, S. (1634). *Disputatio physica, de anima rationali in genere, quam ... in Regia, quae Dorpati Livonorum est, Academia, ... praeside ... Petro A. Schomero, ... pro summo in philosophia gradu consequendo ... disquisitioni publice ... ad diem [] Octob. ... submittit, Dorpat.*
- Seidel, R., Marti, H. ja Friedenthal, M. (2020). Introduction, M. Friedenthal, H. Marti ja R. Seidel (toim), *Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context*, BRILL, Leiden, lk 1–33.

- Sjöberg, G. ja Edenius, M. G. (1690). *Liber philosophus, repraesentandus aliquot exercitiis academicis, quorum praeliminaria, cum ... in Regia Academia Dorpatensi praeses Gabriel Sjöberg, philosoph. theoret. profess. ord. respondente Magno Gabriele Edenio, Vermelando, publico placidoque sobri, Nollerus, Riga.*
- Sjöberg, G. ja Rootkirch, J. (1696). *Exercitatio politica de majestate quam ... in Regia Academia Dorpatensi, sub praesidio Gabrielis Siöberg, ... publico examini offert Joannes Rootkirch, ... ad d. 14. Martii anno MDCXCVI, Brendeken, Dorpat.*
- Sjöberg, G. ja Westerman, A. (1692). *Dissertatio philosophica de erroribus sensuum, quam ... in Regia Academia Gustaviano-Carolina Dorpatensi, praeside ... Gabriele Siöberg, ... publico examini subicere constituit ... Andreas Westerman ... ad diem 18. Junii anni MDCXCII, Brendeken, Dorpat.*
- Thomasius, C. (1693). *Historia Sapientiae Et Stultitiae. Collecta a Christiano Thomasio, ICTo. Continens Sex Menses posteriores Anni 1693, Salfeldius, Halae Magdeburgicae.*
- Vossius, G. J. (1658). *Joh. Gerardi Vossii De philosophia et philosophorum sectis libri II, Vlacq, Hagæ Comitum.*

History of Philosophy at the Early Modern University of Tartu

The article concerns general histories of philosophy of the Early Modern period, focusing mainly on the three disputations presented at the Tartu Academy. While at the beginning of the 17th century the so-called scholastic history of philosophy was widespread, at the end of the century the influence of new philosophical trends on the approaches to the history of philosophy can also be seen in Tartu. Firstly, as an application of the Cartesian freedom of philosophizing principle (*libertas philosophandi*), but also under the influence of Christian Thomasius' program of eclectic philosophy. In addition, the influence of Rudbeckian Gothicism on the understanding of the history of philosophy can be noticed in the disputation of Gabriel Sjöberg.

Keywords: history of philosophy, gothicism, Cartesianism, Christian Thomasius, disputations
